

УДК 37(477.84)“1914–1917”

С.В.Олійник

Становище вчителів Тернопілля в умовах освітньої політики російської окупаційної влади в період Першої світової війни

В статті робиться спроба дослідити становище вчителів Тернопілля в умовах освітньої політики окупаційної влади російського царизму в період Першої світової війни.

Ключові слова: вчителівство, освіта, російська імперська окупаційна влада, Тернопілля.

Перша світова війна стала серйозним випробуванням людства. Торкнулася вона й вчительства Тернопілля, яке сповна відчуло на собі освітню політику Російської імперії під час окупації нею краю. Проблема становища населення окупованих царизмом територій розпочала розглядатися ще в період Першої світової війни. У публікаціях тих часів можна простежити характерні риси освітньої політики окупаційної влади, констатацію факту закриття освітніх закладів, поширення політики русифікації. Однак проблема становища вчителів в умовах окупації, зокрема Тернопілля, не отримала достатнього відображення¹. Цей недолік стосується і робіт, що вийшли у світ у радянську добу². До певної міри його можна віднести і до видань української діаспори³. З проголошенням незалежності України розпочалося більш ґрунтовне дослідження подій Першої світової війни, у т.ч. і зазначеної у заголовку теми. Предметом уваги вітчизняних дослідників стали як різні освітні аспекти діяльності російської окупаційної влади, так і становища українського населення на окупованих територіях⁴. Відрадно, що український вектор зовнішньої політики Російської імперії зацікавив і сучасних російських дослідників⁵. Однак аналіз видань, що мають відношення до нашого дослідження, в т.ч. і історіографічного характеру⁶, свідчить про необхідність більш глибокого вивчення регіональних аспектів, що в свою чергу допоможе скласти цілісну картину подій Першої світової війни в Україні.

Наприкінці серпня 1914 р. на окупованих російськими військами територіях було утворено Тимчасове військове генерал-губернаторство, очолюване графом Г.Бобринським. Дана адміністративна структура поділялася на губернаторства, серед яких було Тернопільське, керівником якого призначено І.Чарторийського.

Один із напрямків політики російської влади на окупованій території передбачав входження її у загальноросійський освітній простір. Уже восени 1914 р. розпочалося втілення розпоряджень, вказівок щодо освітян, які передбачали низку важливих заходів. Так, першим кроком у цьому плані стала поява 18 вересня 1914 р. циркуляру генерал-губернатора Г.Бобринського про тимчасове закриття в Галичині всіх навчальних закладів. Наступний крок полягав

уз'ясуванні благонадійності вчителів, насамперед нижчих учбових закладів, і по можливості середніх. Поряд із цим відбувалося виявлення тих вчителів, які володіли російською мовою. Відповідність до вимог благонадійності та знання російської мови відкривала перспективи відкриття деяких шкіл⁷.

Окупаційна влада закрила всі школи, бібліотеки і книгарні, заклади культури, громадські товариства, періодичні видання на Тернопіллі. В Бурсі ТНШ і гімназіях росіяни зробили шпиталі для поранених. Вводилися обмеження на вживання української мови. Без засобів для життя опинилися сотні вчителів. Всеволодною була жандармерія, яка арештувала визначних громадян без усякого приводу і займалася реквізиціями. Коли окупанти захопили Тернопіль, директор української гімназії проф. Р.Цеглинський зі своїм сином студентом у відчай отруїлися⁸. Окремі представники освітян Тернопілля пішли на співпрацю із окупантами. Так, в період окупації міську управу певний час очолював директор вчительської семінарії Є.Міхалковський⁹.

Загалом нова адміністрація аж занадто запопадливо вдавалася до виконання розпоряджень та інструкцій у освітній сфері. Особливо у цьому плані відзначилося керівництво Збаразьського повіту. Чи не найболючішим заходом з боку нової адміністрації стало для вчительства виселення з помешкань, які надавалися їм при школах, де у силу вимушених обставин залишалось чимало речей. Доходило до того, що повітові вчителі, в пошуках кращої долі змушені були переїжджати на проживання до Тернополя. Такий стан змусив збаразьських освітян звертатися по допомогу до Тернопільського губернатора. Так, на ім'я Чарторийського надійшло прохання про повернення полишеного майна від вчительської сім'ї Пилиповських з села Скоришів, вимушеної переїхати до Тернополя¹⁰. Як не дивно, але дане клопотання, попри згадану вище освітню позицію російського уряду та Галицького генерал-губернатора, не залишилося поза уваги. Воно навіть було вирішено на користь прохачів¹¹. І таке явище мало не одиничний прояв. Численні скарги-прохання з боку збаразьких вчителів на перевищення повноважень місцевої адміністрації змусили Тернопільського губернатора звернутися до начальника повіту за роз'ясненнями "про причину таких розпоряджень". У відповідях начальника Збаразьського повіту вказувалося на те, що на його розуміння розпорядження про опечатування шкіл передбачали і виселення вчителів разом із сім'ями з пришкільних квартир. Як зазначалося у відписах повітовий начальник зрозумів свою помилку і дав розпорядження місцевим війтам вчителів не виселяти, а ті, що були виселені, як, наприклад, О.Гринкевич із Зарубинець та його колеги із Залучча, Гнилички і Черняхівців, отримали змогу повернутися у свої помешкання¹². Щоправда вся ця процедура повернення у власність вчителів полишеного майна та відновлення права на житло займала тривалий час.

Фактичне закриття усіх навчальних закладів на окупованій території викликало невдоволення не лише у місцевого населення, але й у деяких членів Державної Думи і Державної Ради, від яких Г.Бобринський отримав листа, в якому зазначалося, що якщо раніше місцевим жителям здавалося, що під

Росією їм краще б було жити, то дії цивільної адміністрації, зокрема в сфері народної освіти, змушують від цієї думки відмовитися. Під впливом суспільної думки освітнє питання зазнало корегування¹³.

25 листопада 1914 р. наказом Верховного Головнокомандуючого було затверджено тимчасове положення з нагляду за навчальною частиною на окупованій території, вводився штат дирекції й інспекції народних училищ для контролю за середніми і початковими навчальними закладами. Дирекція розробила проект організації російської школи та висловилася за введення на окупованих територіях загальної народної освіти. З вересня 1914 р. в початкових і середніх школах, які не були закриті, розпочалося вивчення російської мови¹⁴.

Одним із нагальних завдань в освітній сфері для російської влади на окупованих територіях стала підготовка кадрів російськомовних вчителів. Вирішення цієї проблеми покладалося на запровадження з 1915 р. короткотермінових курсів російської мови у Львові, Самборі, Станіславові і Тернополі. Наприкінці грудня 1914 р. начальники повітів Тернопілля отримали розпорядження про відкриття в наступному році педагогічних курсів “загальноросійської літературної мови” для вчителів. Їх слухачами пропонувалося бути як чоловікам, так і жінкам, які займалися педагогічною діяльністю, а також тим, хто бажав би проявити себе на цій ниві. Важливою вимогою прийому було знання, хоча б поверхнево, російської мови. Проблему проживання передбачалося вирішити шляхом надання слухачам гуртожитку. Заявки на участь у курсах приймалися до 27 грудня 1914 р. За цей короткий термін повітове начальство мало обов’язково перевірити благонадійність майбутніх слухачів¹⁵. Місцем проведення курсів у Тернополі стала Колегія оо. єзуїтів¹⁶. Навчання проводили викладачі, запрошені з Київського учбового округу. Д. Чіхачов в листі від 8 березня 1915 р. повідомив міністра народної освіти Росії, про те, що в Галичині вже розпочато підготовку вчителів і перші педагогічні курси підготували близько 150 кандидатів на вчительські посади. Педагогічні курси на окупованих територіях і Петрограді мали підготувати близько 300 кандидатів на посади вчителів. За підрахунками Д. Чіхачова, восени 1915 р. передбачалося відкрити не менше 900 шкіл. Тому в березні були розроблені плани відкриття нових курсів з підготовки додатково ще близько 600 вчителів. Для випускників зимових двомісячних курсів з Галичини планувалися додаткові шеститижневі курси у Києві з методики викладання історії та географії Росії. Крім урядових курсів, аналогічні курси проводили і москвофіли. Так, “Общество им. М. Качковского” з 1 травня 1915 р. відкрило загальнодоступні, безплатні чотиримісячні курси російської мови, історії і географії Росії¹⁷. На жаль, поки що відсутні данні про представництво у згаданому освітньому процесі тернопільського вчительства.

Попри значні зусилля з боку влади протягом 1914–1915 рр. процес відкриття російськомовних початкових шкіл зазнав краху. Усього розпочало своє функціонування лише 10 шкіл, з них три на Тернопіллі – у Великій Бірці, Глубічці і Гривоці. Більше того, відвідування їх бажало кращого. Разом з тим потрібно

зазначити, що на заваді реалізації задуманого стали відступ російської армії в 1915 р. та втеча організаторів та слухачів курсів.

З початком нового 1915 р. окупаційною владою дано було дозвіл на відкриття приватних середніх і початкових шкіл. При цьому беззаперечною умовою мало стати дотримання певних вимог:

“1. Особи, які бажають відкрити навчальні заклади, повинні звернутися до мене (Г.Бобринського – С. О.) з відповідним клопотанням і отримати особливий дозвіл на відкриття училищ (шкіл). До клопотання необхідно додати список викладацького складу.

2. Кожна зміна у викладацькому складі допускається лише з мого відома і дозволу.

3. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, викладачів повинні звільняти власники шкіл від виконання обов’язків.

4. На мою вимогу, або осіб, мною уповноважених, повинні бути вилучені із використання в навчальному закладі підручники, книги для читання та інші посібники.

5. Викладанню загальноросійської літературної мови в навчальному закладі має бути виділено не менше 5-ти годин на тиждень у кожному класі.

6. Історію, географію, польську мову та історію польської словесності можна викладати лише за підручниками, дозволеними в Російській імперії, допущеними за особливим моїм дозволом, або осіб, мною уповноважених.

7. Закону Божого повинні навчати викладачі того ж віросповідання, до якого належать учні.

8. У навчальних закладах, що утримуються монахами або монахинями римо-католицьких орденів, не повинні навчатися учні та учениці православного та греко-уніатського (католицького) віросповідань.

Порушення одного із цих правил спричинить закриття навчального закладу”¹⁸.

Про викладання українською мовою навіть не згадувалося.

Однак дана ініціатива зазнала повного краху. Не лише на Тернопіллі, а й на інших окупованих територіях, так і не відкрився жодної приватної школи.

У той же час восени 1915 р. російська влада, зважаючи на настрої населення, дозволила відкрити у Тернополі початкові школи, польську гімназію й учительську семінарію¹⁹.

У вересні 1916 р., згідно розпорядження нового керманіча окупованих територій Ф.Трепова було дозволено відновити роботу нижчих та середніх освітніх закладів з українською мовою навчання, фінансування яких мали забезпечувати місцеві жителі та меценати. Наприкінці року до роботи у Тернополі приступили “малоросійські” народна школа (директор Я.Миколаєвич), вчительська семінарія (директор професор І.Боднар) та гімназія (директори професор П.Ріпнійський, згодом – професор І.Брикович)²⁰. Даний крок мав за мету посприяти покращенню іміджу росіян. Однак революційні події в Росії в лютому 1917 р. перекреслили усі сподівання царату на успіх.

Вчительство Тернопілля в період російської окупації безумовно відчуло на собі і такі явища як біженство та звинувачення в нелояльності та “мазепенстві” із примусовим виселенням. Попри складність статистичних обрахунків, враховуючи те, що серед складу людей цих категорій, особливо другої, більшу частину становила інтелігенція²¹, можемо припустити й представництво серед них освітян Тернопілля.

Отже, освітні процеси, запроваджені російською окупаційною владою негативно відобразилися на становищі вчительства Тернопілля. Закриття шкіл, виселення із помешкань ставили їх перед важким вибором. Все це робило їх фактично безробітними. Прохання про допомогу та скарги на свавілля чиновників часом знаходили відгук у Тернопільському губернатора. Однак картина була невтішна. Одним із виходів із цього становища стала можливість сприйняти окупаційну освітню політику, долучитися до русифікаторського процесу. Проте, як свідчать дані, такий варіант знайшов підтримку лише з боку поодиноких педагогів. З іншого боку, втративши можливості забезпечити себе та свої сім'ї, вчителі із повітів змушені були вирушати до міст в пошуках кращої долі. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що вони змушені були пережити й такі явища як біженство та примусове виселення до Росії.

Примітки:

1. Петрович, І. Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович. – Накладом в-цтва “Політична бібліотека”, 1915. – 116 с.

2. История СССР С древнейших времен до наших дней. В 12 т. – М.: Наука, 1968. – Т. 6. – 850 с.; История Украинской РСР: у 8 т., 10 кн. – К. Наукова думка, 1978. – Т. 4: Україна в період імперіалізму (1900–1917). – 531 с.; Макарчук, С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов: Вища школа, 1983. – 256 с.

3. Верига, В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2 т. / В. Верига. – Жовква, Месіонер, 1998. – Т. 1. – 524 с.; Гунчак, Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нарис політичної історії / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; Полонська-Василенко, Н. Історія України. У 2 т. – Т. 2. Від середини ХУІІ ст. до 1923 року / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1993. – 606 с.

4. Баран, І. В. Національна політика російської влади у Галичині (1914–1915) / І. В. Баран // Наукові дослідження і їх практичні застосування. Сучасний стан і шляхи розвитку 2009: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5–17 жовтня 2009 р. – Одеса: Чорномор'я, 2009. – Т. 1. – С. 89–94; Кучера, І. В. Освітньо-виховний процес у Східній Галичині в умовах російської окупаційної адміністрації (1914–1917 рр.) / І. В. Кучера // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці / Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 123–127; Місюра, І. В. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 рр. / І. В. Місюра // Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 7. – С. 149–153; Брицький, П. Західноукраїнські землі у роки Першої світової війни // Історична панорама: Збірник наукових статей / П. Брицький. – Чернівці: Рута, 2004. – Випуск II. – С. 98–109; Сарбей, В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей // Україна крізь віки. В 15 т. – К.: Альтер-

нативи, 1999. – Т. 9. – 335 с.

5. Бахтурина, А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтурина / [В. В. Шелохаев (предисл.)]; Ассоциация исследователей российского общества XX века. – М.: АИРО – XX, 2000. – 239 с.; Савченко, В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах / В. Н. Савченко // Отечественная история. – 2002. – № 5. – С. 76-89; Савченко, В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) / В. Н. Савченко // Вопросы истории. – 1996. – № 11-12. – С. 95-106; Савченко, В. Н. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) / В. Н. Савченко // Отечественная история. – 2004. – № 2. – С. 96-113.

6. Реєнт, О. П. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3-37.

7. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 322, оп. 1, спр. 1, арк. 71.

8. Дуда, І. М. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Ч. 1. / І. М. Дуда. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. – С. 153-154.

9. Там само. – С. 157.

10. ДАТО, ф. 370, оп. 1, спр. 4, арк. 29.

11. Там само.

12. Там само, арк. 23, 24, 31, 32.

13. Бахтуріна, А. Зазначена праця / А. Батуріна. – С. 93.

14. Там само. – С. 94.

15. ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 1, арк. 266-267.

16. Дуда, І. Зазначена праця / І. Дуда. – С. 154.

17. Баран, І. В. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти в Галичині на початку Першої світової війни / І. В. Баран, О. Я. Мазур // Держава та армія. – №724. – Львів, 2012. – С. 99-107. – (Вісник Національного університету “Львівська політехніка”).

18. ДАТО, ф. 322, оп. 1, спр. 1, арк. 271.

19. Дуда, І. Зазначена праця / І. Дуда. – С. 156.

20. Там само. – С. 157.

21. Мазур, О. Галицька “Руїна”: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914 – 1915 рр.) / О. Мазур, І. Патер // Держава та армія. – №584. – Львів, 2007. – С. 44-52. – (Вісник Національного університету “Львівська політехніка”).

Резюме

В статтє дєлаєтєя пòпыткє исьлєдòватє состояннє учитєльствє Тернопòльщинь в услòвиях òбразòватєльнòй пòлитики òккупациòннòй властн рòсьськòгò царизма в пєриòд Первòй мирòвòй вòйнь.

Ключевьє слòва: учитєльствò, òбразòваннє, рòсьськàя имперськàя òккупациòннàя власть, Тернопòльє.

Одèржано 16 квітня 2013 року